Natalia JERZYKIWŚKA

Instytut Literatury im. Tarasa Szewczenki NAN Ukrainy, Kijów

Поет-емігрант Євген Маланюк у листі до проза-їка Уласа Самчука, датованого початком 1942 р., скаржив-ся: "Почав було поему "П'ята симфонія", але не можу далі. Немає на те нервів..." [1] Цей твір, розпочатий під час Другої світової війни у Варшаві, був завершений у 1951 р., вий-шов окремим виданням на початку 1954 р. у Філадельфії (США). У квітні цього ж року паризька газета "Українське слово" вмістила схвальний відгук Олега Штуль-Ждановича "Постріл серед ночі", в якій автор писав: "Тема поеми - ви-хід з оточення під Дубно та Бродами. Вихід, що став стартом переможного походу на Київ, Одесу 1919 р. ... Наче на філь-мовій стрічці, пробігають в поемі постаті, гострим кадром вирисовується ситуація, а в ній герої... Головне в ній – драма-тична напруга, драматичний малюнок подій..." [2] [с. 44-45].

Епіграфом до тексту були слова Л. ван-Бетховена на партитурі названої симфонії: "Так стукає доля у двері". До-робок письменника дає право говорити про екзистенційне ро-зуміння Маланюком "феномена серця" не лише як свого, а як серця своєї доби, аналізуючи той час із притаманною поетові "логікою серця" (Б. Паскаль). " ...Так стукає судьба у браму серця / І треба вміть почути віщий стук..."[3] [с. 390] – цим кордоцентричним ритмом починається поема "П'ята симфонія". Багатозначний і складний символ життєвого шляху людини, народу, держави, всього людства, що спирається на старі міфопоетичні мотиви – образ Долі (Судьби) – постійно присут-ній у творах поетів-емігрантів, постаючи в бінарних опози-ціях "буття – небуття", "добро – зло". Парними або злитими співіснують душа і серце, котрим властиве передчуття "віщо-го стукоту", адже кажуть: "серце чує, а душа бачить, а думки болять". Отже, серцю і душі надані зір і слух. Бетховенську фразу Маланюк підніс до своєї "брами серця", а відтак вона перейняла емоційний темпоритм поета і пульс доби, ожила "серця променем ярим". Ця, так би мовити сердечна метафо-ра, сповнена вогненного служіння національній ідеї.

Jl. Куценко у статті "Два поетичні прозріння Є. Маланюка: історія віршів "Напередодні" та

“Побачення” з ясовує, що через Тернопільщину не раз пролягав шлях прапорщика Маланюка в Першій світовій війні і поручни-ка Маланюка у змаганнях за державність України [4]. З цим краєм у 1919 - 1920 рр. переплетені найтрагічніші епізоди з історії української армії і біографії письменника – пораз-ка, еміграція, сором переможених ... А в 30-х роках, уже будучи емігрантом у Польщі, Маланюк неодноразово відпо-чивав у Заліщиках, бував у маєтку Іванни Федорович (Дарії Віконської), приїздив 1936 р. до Крем’янця. В уяві оживали події громадянської війни, збуджуючи переживання, сердеч-ний біль, ставали предметом осмислення у творах.

Одним із таких творів і є “П’ята симфонія”. Поема складається з восьми частин, об’єднаних, сказати б, рухомим ритмом фронтових подій кінця травня – початку черв-ня 1919 р. Триває боротьба за національну державність, відповідальність покладено на плечі командувача Армією УНР Василя Тютюнника. Полишивши Тернопіль, генерал їде до Крем’янця, у розташування Волинської та Запорізької дивізій. Дорога має свій зміст – тут “що не миля, то стопа історії” [3, с. 393]: вона пролягає повз “несказанне ви-диво Почаєва”, а ген за обріями – “Берестечко волиняк заорює І ніяк не може заорать” [3, с. 393]. Поминувши Зба-раж, отаман прибув до розташування тимчасового постою Армії УНР. Прорвати оборону ворога, бо “місто може стати мішком нам” [3, с. 396], зберегти армію – так визнача-ється чільне завдання. У підготовці до майбутніх баталій минув день. Надійшла ніч, ховаючи невідомість наступного дня. А ранком – знову бій і “гармати гратимуть, / Раз-по-раз / Симфонію, а не пісню / Скреготатиме крицеве скерцо – / Вогонь! Вогонь! / І гук / Буде стукотом судьби у серце. /1 всі зрозуміють той стук” [3, с. 399].

Ось така фабула поеми. Частини перша, друга, тре-тя, сьома і восьма мають назви: “І. Тернопіль, 31 трав-ня 1919”, “ІІ. Автом”, “ІІІ. У Запорожців”, “VII. Ноктюрн”, “VIII. Tertiavigili a ”. Ч астини четверта, п’ята і шоста названі “Крем’янець. Це конкретизує місце подій, веде читача до древнього міста, понівеченого “війни клекотінням, і хмара-ми пожеж”. Повторенням назви підсилюється трагічність ситуації, в якій опинилася українська армія у червні 1919 року. Лише коли опустилася ніч, “вулички Крем’янця, які бачили багато-багато”, відпочивають од денної “повені па-ніки”: “І ніч урочиста, як свято, / Ніч червнева осяяла всесвіт без меж, / Землю й небо молитвою тиші з’єднала...” [3, с. 398].

Помітно, що гра, яку веде поет зі словами й сюже-том, наближає поему до жанру кіносценарію. Цікаво про-писана панорама, вершиною якої є гора Бона. Цей пейзаж згадується у третій, четвертій, п’ятій, шостій і сьомій час-тинах поеми. Приміром, третю частину “ІІІ. У Запорожців” завершує картина заходу сонця, світлотіні якого на руїнах замку творять ілюзію корони, нагадуючи тим самим часи польської королеви Бони (з дому Сфорца) XVI ст.: “ ... І вже плями / Низького заходу пливли тихцем, / Й на тлі, що

сяв, мов золота запона, / Вершина Бона черню й багрецем / Різь-билась, як надщерблена корона" [3, с. 395].

Сьома частина відрізняється акцентуацією на вну-трішніх переживаннях ліричного героя, відтворенням його настрою. Цьому служить і зображення зоряного неба, нічно-го міста, згадки про мистецькі уподобання (музику Бетховена, пані Словацьку, її сина-поета). Ймовірно, спогадами про далеку молитовну тишу червневої ночі у Кременці 191[i]) р., яка назавжди вселилася в пам'ять поета-емігранта, дик-тувалися рядки: "Під розсипом зор перлистих / Виситься Бона над містом, / Над тихою річкою вулиці, / Де домик до домика тулиться... /І місто – таємна влоговина / Де – чуєш? – хтось грає Бетховена..." [З, с. 399]

Сьому частину поеми "VII. Ноктюрн" названо як му-зичну ліричну п'єсу, навіяну нічними настроями. Епіграфом до неї автор узяв слова своєї сучасниці, ім'я прізвище якої не пригадує, поетеси-варшав'янки: "DrzyUkrainabodiakieni/ Podkotujrymzodjakiem/ PannaWagi pod nosi ..." [3, с. 399],

Епіграфування є важливою прикметою творів Є. Маланюка. Епіграфи виявляють інтерес, добру обізнаність поета з літературою, зокрема польською.

Є. Маланюка цікавила творча лабораторія польсько-го поета, а її неможливо уявити поза листуванням із матір'ю – Соломією Бекю[5], без врахування вагомої ролі патріотичних творів, написаних в еміграції, текстів з українськими моти-вами. Так, у заключному фрагменті "VII. Ноктюрна" Є. Маланюка знаходимо ремінісценції з віршів Ю. Словацького "Мати до сина" та "Якщо ти будеш у моїй країні...". Зверта-ючись до душі, поет вірить, що вона колись буде "хоч з про-меня повернута до тіла" [5, с. 3]. Автора "П'ятої симфонії -

", ймовірно, привертала ця поезія темою відродження воле-любних ідей "крізь віки", завдяки месіанській енергії поетич-ного слова, що втілиться в наступному поколінні. До такого висновку схиляє і його узагальнення стосовно своїх українських емігрантів-однодумців, поетів- "пражан": "Віки запалі в сиву муть, / Що відродились в нашій крові, / Вернулись знов / Воскресли знов, / Втілились в пізнім поколінні / Й тривають нами..." [З, с. 310]. Завдяки процитованим рядкам з поезії Є. Маланюка "Стара винарня" (6.1.1931), персонажами якого є емігрант Пилип Орлик та його побратими, глибше розкрива-ється філософський зміст сьомого вірша поеми "Ноктюрн". Музична

назва поезії, згадування Когось, хто грає Бетховена, створює тло, на якому введений в текст образ матері поета-романтика. Мелодія ніби ховає рани війни, відновлює колишню принадну чарівність міста; звуки музики наверта-ють автора до роздумів про безкінечність Всесвіту, швидко-плинність життя:

То пані Словацька, може,

Про мертвого сина ворожить

В сонаті місячнім сяєві.

Можливо. І сам тут блукає він,

Шукаючи Батьківщини.

І лине музика... лине...

Зливаючись з тишею, горами

Й міжзоряними просторами

[3, с. 399]

Доречно нагадати, що 1819 р., залишаючи Крем’янець, Ю. Словацький написав вірш “Мати до сина”, де є такі рядки: “Сину! Йдеш ти в життя, в ті далекі дороги, / Де тебе берегти я не матиму змоги. / Нас лишивши, в чужому блукатимеш краї, / Де незнані серця і незнані звичаї...”[6] (Пер. В. Швеця) [5, с. 3]. Звідусіль, куди простягалися емігрантські шляхи Словацько-го йшли листи, сповнені любові до рідних місць, до матері, яку він називав своєю “десятою музою” [7] [с. 20]. На думку М. Рильського, “можливо ні в кого з великих художників не збе-режений і не відбитий у творчості край дитячих літ з такою болісною і трепетною любов’ю, як у Ю. Словацького” [7, с. 14]. Чи ж не така любов спалювала й серце Є. Маланюка? Мріями про отчий дім, згадками про матір, яка рано пішла з життя, сповнені його вірші, зокрема, “Липень”, що увійшов до збірки “Перстень Полікрата” (Львів, 1939).

Звукові образи-символи, лексика, яку Є. Маланюк узяв із сфери музики, все це надає “П’ятій симфонії” осо-бливої емоційності, драматизму, вказує на високу поетичну майстерність. Образи-символи матерів – ще один модус емі-граційної поезії, який потребує окремого дослідження. Пра-цюючи над поемою, осібно над її сьомою частиною, датова-ною “1942 -1944 рр.”, Є. Маланюк згадував рідну Україну, над якою знову війна занесла нещадний меч, і виворожував їй своїми словами, поезією Ю. Словацького і музикою Й.-В. Бетховена силу Духу, кращу Долю, Свободу.

На чужині, ніби з далеких туманних обріїв, пам’ять являє поетові дорогі обличчя рідних і друзів, нагадує про давніші зацікавлення й пристрасті. Невипадково в останній книжці “Перстень і посох” (Мюнхен, 1972) з’являється роз-діл із символічною назвою “Парастас”. Відкриває його трип-тих “Без присвяти”. Поштовхом до написання стали твори О. Мандельштама і Ю. Словацького, на що вказує сам автор після заключних строф поезій. Зверну увагу на другий вірш триптиха “II. Ні зела, ні потічка, ні леготу”. Поезія має те ж саме наповнення, про яке говорилося вище, значущість і силу пророчого слова: “... Ні, хай буду ротом чорної / Виклятої, але Батьківщини. / Хай неораної, але завжди орної, / Хай у вінку кривавої тернини! 16.XI.1965 (Над віршами О. Мандельштама)” [3, с. 590].

Останній вірш цього триптиха “III. Механіка. Мате-рія. ’’Леміти” цікавий для нас своїм заключним фрагментом:

... простір, і понтінський вітер,

І запах верб, і ніч Велико-Дня,

І вічність неба, і порив летіти

В святу блакить, в блакитний грім огня!

25. X.1965.

(Boze kto cię nie widzial w Ukrainy blekitnvch polach! -

Ю. Словацький) [3, с. 590]

Він навіяний “Беньовським” Ю. Словацького, на що вказує, як бачимо, своєрідна примітка-цитата, яка відсилає нас до художнього полотна цієї поеми. Роздумам про мину-ле України, її божественну природну красу наповнені тек-сти п’ятої пісні, яку польський поет зачинає зверненням до Господа: “О боже! Хто не чув тебе в полях / Блакитної моєї України, / Коли душа, неначе вільний птах, / Із буйним вітром над землею лине”[8] [с. 376]. Так у перекладі М. Рильського виглядають ось ці рядки авторського оригіналу: “Boze! KtoCiedienieczylwUkrainy/ Blieldtnychpolach....”[9] [с. 352]. Зауважу, що Рильський дієслово
“
czyl
”,
яке перекладається як “відчував”, залишає незмінним
(“
czyl
”
= “чув”), зберіга-ючи колорит мови і глибинне значення цього дієслова. Ремі-нісценції Є. Маланюка зі Словацького завершують триптих “Без присвяти”, підсилюють мотиви повернення, бодай на крилах мрій, до рідної землі.

М. Бажан у статті “Спогади про Крем’янець” наголошує про те, що від перших поезій, таких, як “Українська дума”, від поеми “Змій” аж до епосу “Беньовський”, до тривожного й буряного “Срібного сну Саломеї”, у листах до матері, крізь всі етапи творчості Словацького проходить тема України[10] [с. 257]. Ще О. Пчілка, потім Є. Рихлик, М. Мочульський, а в наш час Г. Вервес, С. Левінська, Л. Софронова, Р. Радишевський, Дж. Грабович зауважували, що Ю. Словацький знав український фольклор, шанував українську народну пісню, цікавився міфами і легендами. Не випадково у драмі “Срібний сон Саломеї” (дія відбувається в часи селянської війни й гайдамацького руху Коліївщини) з’являється вкри-тий містичним серпанком образ кобзаря Вернигори. Пророк

запитує: “Чули Ви, як з курганів / Добув я степову ліру?...” (“Slyszeli wy, jk z kurganow / Do byl ja stepowej liry
?”)
п

. У поезії Є. Маланюка “Внизу землі людська короста...”, що ввійшов до збірки “Стилет і стилос”, ліричному героєві вчувається “солодкий запах” рідної землі, “дзвін козацької балади / Під степового вітру спів”, сниться “краса степів” [3, с. 34]. Так синтезом кількох відчуттів, тобто засобами синестезії, митець досягає “кольорового слуху” й “слухово-го кольору”. Подібний прийом підсилюється сповідальними інтонаціями і сприяє довірливій розмові з читачем.

Варта окремої уваги поетика фольклоризму в Ю. Словацького та Є.Маланюка, адже міфологічні уявлення українського народу, сюжети й образи, засвоєні з дитин-ства, живили художню фантазію митців, які перебували на чужині. У їхніх творах є чимало українських фольклор-них образів-символів: чорні круки, тополя, козак, відьма тощо. Образи степу й України як майже тотожні домінy-ють у творчій палітрі Є.Маланюка. Україна і волелюбний степ майже тотожні й для Ю. Словацького. Польський поет відчуває, що йому: “Дух якийсь старої матері Украї-ни, що не хоче заснути, увесь час нагадує про себе...”[12] [с. 50]. Торкаючись історичного минулого української зем-лі, обидва поети наголошують на могутній силі її Духу. Сповнене захвату звернення Маланюка до вітчизни: “І так розіп’ята - віки, / Вогонь буття не загасила. / Невичерпальний дух який! / Яка непереможна сила...” [3, с. 153]. Водночас поет часто говорив з батьківщиною, оскаржую-чи українські історичні поразки, ніби кидав їй в обличчя гнівні інвективи. Коли один з польських юнаків запитав його: чому такі суворі фрази стосовно рідної країни, – він, як аргумент в свою користь, “згадав про Словацького («GrobAg amemnona
»)”
13

[с. 72], тобто йшлося про ури-вок “Гроб Агамемнона” з поеми “Подорож на Схід” (1836 - 1839). В шести останніх строфах цієї глави польський поет перериває свою “грецьку

подорож” (такий підзаголо-вок має поема), залишає Фермопіли, звертаючись до рід-ної Польщі, яка “пішла чужинцям, всім на сміх і подив...”. Тут же, озвучує біди, які стають на перешкоді в подоланні шляху до незалежності, вважаючи, що “Всі винні, всі, – я винен більш за всіх” [13, с. 258]. Підкреслю, що у твор-чій спадщині Ю.Словацького і Є.Маланюка спостерігає-мо засудження всього того, що заважало “воскресінню із мертвих” дорогих їхньому серцю батьківщин, котре си-лою катарсису збуджувало читачів, змушувало задумува-тися над проблемами поразок і перемог, вивищувало віру в майбутнє своїх народів.

Отже, до особистості цього поета, до його творчос-ті Є. Маланюк звертався протягом усього свого життя. Ще коли в перші роки еміграції з особливою прискіпливістю з'ясовувалися причини поразки у громадянській війні, по-ставало болюче питання: “Чому довелося покинути Батьків-щину?”. “Тоді, згадує Маланюк у статті “Дмитро Донцов: До 75-ліття” (1958), шукаючи відповіді, вони, воїни УНА, інтерновані в польських таборах (Ланцут, Каліш, Щипюрно), звернулися до постаті 1. Мазепи і “влаштували йому мистецьку три/spanserififont-size: 14pt; font-family: ; color: black;зну з Байроном, Лістом, Словацьким”[14] [с. 374]. Імпонував своєю закличністю і вірш польського поета “Пророцтво”:

[…]

Еміграція засвітиться промінням

І про паспорт Богові напише.

І підведеться гідно, й сильних потривожить

І відкине подихом безбожне...

(Пер. С. Шевченка) [6, с. 133]

Цікаві “вільні теоретизування” є і в статті Є. Маланю-ка “М. Рильський в п’ятдесятиліття” (1951). Письменник до-пускає, що “правобережно-пошляхетська ’’польськість” Риль-ського могла б піти традиційним шляхом ” української школи польської літератури” і може довела б його до великого, либонь недовершеного, але й ніде ніким, в певнім сенсі, не переверше-ного, єдиного в своїм роді кременчанина, Юлія Словацького... Мовляв, ’’доспівати” ним ’’недоспіване”, доформувати недоформоване, втілити те, що залишилося у того примарами, при-видами, натяками... але як же органічно зв’язаними з нашою батьківщиною, з самим духом її землі”[15] [с. 306].

Є. Маланюк пропонує дослідникам творчості М. Рильського знайти відповідь на питання “чому так дивно-осторонь оминув Рильський скомплікованого в кожнім слові своїм яскраво-ліричного, дещо туманного, дещо екстатич-ного, завжди ’’серафічного” Словацького, сина все ж таки, української землі”. Автор сам відповідає на поставлене запи-тання: “Рильський волів ’’конкретнішого”, повнокровнішо-го, ’’здоровішого” і по-північному ’’епічного” співця ’’Литви, ойчизни моєй”” [131, 308]. Себто А. Міцкевича. Зауважи-мо, що стаття поета-емігранта була написана 1951 року. Не відомо, чи знав її Рильський, але саме початком 50-х років датовані його переклади творів Ю. Словацького. Залишаєть-ся невідомим і питання чи був знайомий Є. Маланюк з дво-томним виданням “Ю. Словацький. Вибрані твори” (1959) під редакцією М. Рильського. Напевне знав, але письмових свідчень, на жаль, ми не зустрічали.

У “Нарисах з історії нашої культури” (1954), характеризу-ючи культуру України XVIII ст., Є. Маланюк торкається “романтичного” явища – так званої української школи в польській літературі, пов’язаного зі славним у свій час лі-цеєм у Кременці. Окреслюючи в невеликому абзаці її пред-ставників, він так само високо оцінює пошану до укра-їнської землі автора вірша “Якщо ти будеш в моїй країні”, наголошує, що “українськими елементами в творах такого геніального поета, як Юлій Словацький (у драмі “Мазепа”, у поемі “Беньовський” чи в драмі “Срібний сон Саломеї”), не може нехтувати ані історія нашої культури, ані історія на-шої літератури” [14, с. 60].

Розглянувши полісемію голосів поетів-емігрантів образи і мотиви, які є спільними чи близькими в їхніх ху-дожніх текстах, вкажу насамперед те, що їх об’єднує: 1) мі-сія поета стосовно ідеї визволення поневоленої вітчизни, ба-жання скинути кайдани імперської Росії; спогади, мрії про повернення й погляд здалеку, з чужини, на історію рідного краю; віра в її майбутнє: “О нещаслива! О скута й злиденна / Вітчизно моя, я до тебе в журбі / Ще раз відкрию хрещаті рамена, / Спокійний, бо знаю, що маєш / Житнєє сонце...” (Переклад Д. Павличко) [6, с. 147]. Отже, високе Слово, теми і мотиви поетичних текстів Ю. Словацького і Є. Маланюка, продиктовані долею вигнанців, ностальгією, надією на

повернення. Тому то їхні книжки – це схвильований поетичний коментар доби, пристрасне болюче шукання дороги до сво-боди, означеної великою любов'ю до рідної землі.

Література:

1. [1] Войчишин Ю. "Ярий крик і біль тужавий...". - К.: Либідь, 1992. - С. 104-105.
2. [2] Штуль-Жданович О. Ціною крови. - Київ - Нью-Йорк - Торонто: Вид- во О.Теліги, 1997. - 591 с.
3. [3] Маланюк Є. Поезії / Упоряд. Т. Салига, примітки М. Старовойта. - Л.: УПІ ім. І.Федорова, 1992. - 686 с. Поезії автора цитуються за цим ви-данням.
4. [4] Куценко Л. Два поетичні прозріння Є.Маланюка: історія віршів "Напе-редодні" і "Побачення" // Слово і час. - 1997. № 7. - С. 39 41.
5. [5] Див.: Словацький Ю. Листи до матері (Вибрані з кременецькими моти-вами) / Пер. з пол. М.Гецевич; вст. ст. Т. Сеніною. Тернопіль: Терно-граф, 2009. - 248 с.
6. [6] Словацький Ю. Поезії / Упоряд. Р. Радишевський. К., 1999,- 142 с.
7. [7]SlowackiJ. DumkaUkrainska/ Словацьки й Ю. Українська дума / Упоряд. В. Звенігородський.-Л.: Каменяр, 1993.-С. 14 20.
8. [8] Словацький Ю. Вибрані твори: В 2-х т. / Рсд. М. Рильський. - Т. 1. К., 1959.-445 с.
9. [9]Slowacki J. Utwory. Wybrane: W 61. - Wroclaw, 1969. T. IV.: Beniowski... -S. 352.
10. [10]Бажан М. Спогади про Кременець // Бажай М. Твори: В 4-х т. - К.: Дні-про, 1985.-С. 256-271.
11. [11]Slowacki J. Dziela. Wubrane: W VI t. - Warsawa, 1983. T. V.: Sen srebny Salomei ... - S. 224.
12. [12]Вервес Г. Україна у творчості Ю.Словацького // Польська література та Україна. - К„ 1985. - С. 33 - 50.
13. [13] Маланюк Є. Нотатки (1936 - 1968) / Біограф, нарис, вступні статті, під-готовка та упоряд. текстів Л. Куценка. - К.: Темпера, 2008.с.
14. [14] Маланюк Книга спостережень. Проза. - Торонто: Гомін України, 1966. - Т. II. - 479 с.
15. [15] Маланюк Є. Книга спостережень. Проза Торонто: Гомін України, 1962.-Т. І.-526 с.

